

Tanulmány

KUTATÁSI BRÓKEREK: TÁRSADALOMTU- DOMÁNYI SZAKÉRTÉS ÉS AZ ÚJ TUDÁSPOLITIKA

Tamás Pál

igazgató, MTA Szociológiai Kutató Intézet – h8756tam@ella.hu

Mindenekelőtt el kell fogadnunk, hogy annak a valószínűsége, hogy bármilyen kutatási eredményt – származzon az társadalomelméleti vagy technikai, eszközorientált vagy koncepcióépítő munkából – a gyakorlatban is hasznosítani lehet, meglehetősen csekély. Az eszközorientált projektek hatása konkrét területeken kimutatható, bár általában igen korlátozott. A kutatásból kiemelkedő új problémák érzékelése ezzel szemben fontosabbnak tűnik, bár ezt a hatást nehezebb kimutatni. A társadalompolitikában ráadásul általában nem léteznek egyszer s mindenkorra elfogadott, hosszabb időn keresztül érvényes megoldások. Nem egyszerűen a kialakult *policy*-k erodálódnak, nemcsak az új politikusok próbálkoznak – még akkor is, ha a létező megoldások egyébként nem hatástalanok – új modellekkel, hogy eredetiségüket, színre lépésük fordulatkénti megélhetőségét igazolják. Maga a probléma társadalmi beágyazódása változik. Olyan területeken, mint a családpolitika vagy az adópolitika szükségszerű a modellek folyamatos módosítása, adaptálása az új gazdaság szerkezetéhez, a szülőképes új nemzedékek világképéhez. E vonatkozásban akár új politikáknak, átfogó reformoknak nevezzük a tervezett

változásokat, akár nem – leggyakoribb a létező szabályozás kis lépésenkénti folyamatos átalakítása lesz. A szakértői munka is elsősorban ezt, s nem a mindent fenekestül felfordító nagy változtatásokat szolgálja.

A döntéshozó és a társadalomkutató eltérő logikájáról, világképéről már sokan, sokszor leírtak néhány alapvető különbséget. Így tudjuk, hogy a döntéshozót elsősorban elosztási problémák izgatják (így a mi esetünkben a sokat emlegetett győztesek és vesztesek), s velük szemben a közgazdász szakértőket például inkább a hatékonyság érdekli. A döntéshozók a célokat szeretik részletezett számok nélkül meghatározni (így, ha azok mégsem teljesülnek olyan könnyen, nem lehet majd a teljesítést rajtuk számon kérni). A társadalomkutatók nagy része ezzel szemben mégis jobban meghatározott, ellenőrizhetőbb *policy* célokat szeretne látni (Glover, 1999). S ha mégis számokról esik szó, a politikust inkább az érdekli, hány embert érintenek a tervezett intézkedések. A társadalomkutató számára a költségek gyakran fontosabbak. A politikust a maguk konkrétságából következően a szükséges ráfordítások a folyamatok puhán meghatározott végpontjainál jobban igazgatják. Szá-

mára többet mond az új kórházi ágyak száma, mint az egészségi állapot javulása. Hiszen az utóbbit igen sokféleképpen értelmezhetjük. A társadalomkutató hajlik arra, hogy reális becsléseket készítsen egy projekt várható költségeiről. Ha a politikus valamilyen okokból a szóban forgó projektet akarja, akkor a költségeket az elején szándékosan szerényebbnek tünteti fel. Hiszen ha belevágnak, és valameddig eljutnak a megvalósításban, akkor a befejezéshez a hiányzó összegeket majdcsak előteremti valahonnan. Ha azonban a reális összegeket már kezdetben meghirdetnék, esetleg nem lehetne megszerezni a támogatást az első „kapavágáshoz” sem. Ismertek és jól leírtak (például Scholten, 2003) a kínálati oldal, vagyis az akadémiai kutatás tudástermelési technológiáinak korlátai is. Tudjuk, hogy a kutatáshoz gyakran több idő kell, mint amennyit a felhasználó policy emberek el tudnának képzelni. Tudjuk, hogy a társadalomkutató társadalomkritikus is, és gyakran nehézségei vannak ajánlásai pozitív, megvalósításra kihagyezett elemeivel. Hogy a kutató nem szereti, amikor a döntéshozó számára leegyszerűsítettnek tűnő ajánlásokat kívánna tőle. Hogy számos kutató egy általa frissen megtanult technikába szerelmesedik bele, és azt szeretné alkalmazni mindenütt, akár van annak policy relevanciája, akár nincs. Végül tudjuk, hogy a társadalomkutatásból az értelmezések szintjén majdnem mindig hiányzik a konszenzus. Az egymástól eltérő értelmezések lehetősége akkor is kulcseleme az akadémiának, ha az adott tudományterületnek egyébként van központi paradigmája, uralkodó nagyelmélete. A társadalomkutatásból gyakran még ezek, a diszciplínán belül adott pillanatban lényegében mindenki által elfogadott paradigmák is hiányoznak. Ha elég nagy a kutatói közösség, szinte minden területen találni lehet olyan dolgozatokat, amelyek hasonló mérési eredményekből teljesen eltérő következtetésekre jutnak.

A policyk társadalmi beágyazottsága

A társadalomtudományi szakértés értelmezésénél a policy folyamat egyfajta posztpozitivistá értelmezéséből lehet a legkönnyebben kiindulni (Fischer, 2003). E helyütt a politikai döntést nem valamilyen racionális megoldási folyamatnak képzeljük el, amelyben a tények és az értékek valahogy biztosan szétválaszthatóak. Számunkra itt fontosabbak lesznek azok a különféle üzenetek és értelmezések, amelyeket az egyes társadalmi aktorok a folyamat egyes elemeinek tulajdonítanak, illetve a társadalomkutatás lehetséges szerepei ezen értelmezések alakításában. Ebben az értelemben a szakértés nyelvi problémává válik, és maga a policy is sajátos diskurzív képződménynek minősül. Az ebből következő kérdés, hogyan fordítják le a maguk számára az érdekelte aktorok magát a döntési lehetőségeket, s hogyan helyezik el különböző társadalompolitikai keretekben az éppen kezelendő problémát? Mire figyelnek, s mit hagynak el eközben? Vannak persze, technikai értelemben, adott időpontban könnyen kezelhető problémák (például gyógyszeráremelések következményeinek szétterítése különböző csoportok között). De bennünket igazán a nagyobb komplexitású, élelencebb kontúrú, ezért párhuzamosan többféle szakmai interpretációnak is teret adó problémák kezelése (mondjuk az etnikai kisebbségeké Közép-Európában) érdekel igazán. Itt a szakértés lényegévé válik a *framing*: a keretbe helyezés. Az ilyen típusú problémákat Donald A. Rein és Martin Schön (1994) konok policy vitáknak nevezik. Ezeknél a probléma tartósan velünk marad, életünk részét alkotja. Ebben az értelemben „megoldásáról” sem igen beszélhetünk. Időről időre ismét előbukkan – másmilyen hangsúlyokkal, új és új oldalával fordulva felénk. A szakértő feladatai és lehetőségei lényegében az új helyzetben felmerülő értelmezési problémák kezelésére korlátozódnak.

Ha úgy tetszik, a szakértői munka bizonyos értelemben a probléma történetiségének tudatosításában jelentkezik. A politika időhorizontja a kutatásénál rövidebb – a problémával szükségszerűen magukat újonnan szembetaláló politikusnemzedékeknek vagy reszortfelelősöknek be kell mutatni, mi az igazán új s mi a már ismert, folyamatos elem a kezelendő helyzetben. Ezt jelenti tulajdonképpen a „keretbe helyezés”. Rein és Schön „keretvontkoztatási” megközelítése ebben az értelemben kezelendő elemként értelmezi a tények és értékek összeolvadását a társadalompolitikában. A hitek, észlelések és értelmezések itt szükségszerűen kapcsolódnak össze. A társadalomtudományi szakértés ezeket nem tekintheti nem létezőknek, sőt feladata igazán az ezek közötti közvetítés lehet. Ehhez, persze, általában vonatkoztatási kereteiket tágítani kell, mert a szűkebb keretekben az értelmezések közötti konfliktust feloldani nem lehet. A szaktudományi mérítés igazán ezen szélesebb keretek felrajzolásához kell. A problémák természetesen itt akkor jelentkeznek, amikor az egyes policy értelmezési keretek egymást kizárási látszanak. E ponton beszélhetünk „tervezési racionalitásról”, amikor is olyan policy tervezünk, amelyet nem csak az akarat belső logikája mozgat, s amelyet megkísérlünk tudatosan az azt értelmező keretekre vonatkoztatni. Egy második szinten azután a döntési folyamatba kapcsoljuk az adott társadalmi mező különböző aktorait, akik kritikailag viszonyulnak saját kereteikhez és a mások által használt értelmezési keretekhez egyaránt. Például, amikor itthon a 90-es évek elején kialakítottuk a kisebbségi önkormányzatokat, még nem volt világos, melyek lesznek azok a kisebbségek, amelyek adott módon történő elkülönítésével azokon olyan címkéket helyezünk el, amelyek esetleg a többségi társadalom szolidaritását tompíthatják (lásd a vitákat a roma önkormányzatról, illetve a zsidó közösségek álláspontját arról, hogy

nem kívánják magukat az elkülönülő etnikai csoportok közé sorolni). A különböző értelmezési keretek közötti konfliktusok ebben az erőterben maguktól értetődőek, és a kompromisszumot közöttük általában csak hosszas egyeztetéssel lehet elérni. Ez a megközelítés egyfomán figyel magára a policy diskurzusra, annak intézményesedésére és a diskurzus szerepére a hatalmi szerkezetekben (Scholten, 2003). A policy diskurzusban gyakran elkülönülő narratívák vagy sztorivonalak játszanak fontos szerepet. A diskurzus különböző részeit ezek a felidézett cselekményszálak kötik tulajdonképpen össze. Természetesen igen gyakran e diskurzusok nem szabadok, hanem intézményekbe épültek be, rutinizáltakká válnak (Hajer, 1993, 2003).

A kutatás és a politika közötti határvonalakkal illetve azok tudatos kezelésével érdemes külön is foglalkoznunk. Egyszerű lenne a dolgunk, ha a tudomány intézménykénti meghatározásánál a híres „mertoni normákat” követnénk. Vagyis a tudományt mint elkülönülő társadalmi intézményt őt követve a „kommunalizmuson”, az univerzalizmuson, az érdeknélküliségen és a „szervezett szkepticizmuson” keresztül határoznánk meg (Merton, 1942). Azonban úgy hisz-szük, e modell kevésbé használhatjuk, amikor a posztzocialista társadalomkutatás külső szaktudományi határainak pontosításával próbálkozunk. Ehelyett a tudomány határainak vizsgálatánál inkább Thomas Gierynt (1995, 1999) követjük. E felfogás szerint az, hogy mi a tudomány, és hogy adott időben milyen munkákat tekintünk azon belülieknek, illetve kívülieknek, gyakran helyi epizódoktól függ, vagy reflektál azok próbálkozásaira, akik valamilyen adott módon fel akarják számolni vagy meg akarják haladni az adott időpontban létező tudományhatárokat. Itt nem a tudományelmélet, hanem empirikus megfigyelések rendszerezése segíthet bennünket. A határok rögzítése általában a

nyelven keresztül történik, a beemelés és a kizárás különböző retorikai technikáival. Willem Halffman (2003) is a „határok meghúzásával” foglalkozik. A kutatás határainak pontosítását megkülönbözteti mind az ún. borotvamodellek, mind a mag nélküli hálózatok értelmezéseitől. A borotvamodellekben az elkülönülés egyértelmű: valamilyen tevékenység vagy tudománynak minősül, vagy nem tudomány. Átmenetek nincsenek. Ezzel szemben a hálózatokban a világ összetett és hibrid, de épp ebből következően nincs értelme határokról beszélni, hiszen a rendszerek úgy is összekapcsolódnak. Nincs külön tudomány és nincs külön politika. Túl sok helyen és túl egyértelműen kapcsolódtak össze ahhoz, hogy egymással lényegüket tekintve szembeállíthatóak legyenek. A nyelvi eszközök szerepe a tudomány és a politika közötti demarkációs vonal kijelölésében itt is fontos marad, de ezek mellett különböző megragadható tárgyak, intézmények és személyek is részei lehetnek a határmeghatározásnak. A koordináció és a demarkáció, az együttműködés és az elkülönülés összekapcsolódik. Ha határok kijelölése helyett a létező diskurzusok feltérképezésére vállalkozunk (ahogy Robert Hoppe [2002] is tette), akkor a kutatáspolitikai határszakaszokon a forgalmat nyolc modellel írhatjuk le. A munkamegosztás a tudomány és a politika között

szükségszerűen modellenként változik. E modellek két tengely köré rendeződnek. Hoppe-nál három alapváltozatot látunk: azt, amelyben a kutatás határozza meg a politikát (technokratikus modellek). Azt, ahol a politika érvrendszere erősebb a szakkutatásénál (döntésközpontú modellek). Végül azt, ahol a két alaptényező egymással viszonylag kiegyensúlyozott. A tudomány és a politika kapcsolatának jellegét, „üzemmódját”, illetve e kettő adott pillanatbeli egymáshoz viszonyított primátusát egy osztályozás alapmetszeteként használva, így a következő taxonómiát kapjuk:

Az osztályozás egyik tengelyét a tudomány és a politika lehetséges erőviszonyai alkotják. Így megkülönböztethetők azon policy modellek, amelyek erősebben a tudományra vagy a kutatás valamely eredményeire épülnek, és azok a modellek, amelyek a szakelemeket egyértelműen a politika alá rendelnék. S persze, közöttük helyezkednek el a kiegyenlített erőviszonyokat elismelő változatok. A másik tengely a társadalomkutatás és a szakpolitikái döntés logikájának eltéréseit mint sajátos üzemmodot határozza meg. A két pólust az egyértelműen széttartó, illetve a világosan konvergáló változatok alkotják, itt is köztes modellekkel. A felvilágosító és a klasszikus bürokrácia modelljénél a tudomány és a politika közötti

RELATÍV PRIMÁTUS/ ÜZEMMÓD	Tudomány primátusa	Kiegyensúlyozott tudás részleges primátusa	Kiegyensúlyozott politika részleges primátusa	Politika primátusa
Széttart	Felvilágosító modell			Klasszikus bürokrácia
Mérsékelt széttart		Diskurzus koalíciós modell	Tanácsadói modell	
Mérsékelt konvergál		Policy tanulás modell	Problémakezelési modell	
Összetart, konvergál	Technokratikus modell			Társadalmi engineering

1. táblázat • A tudomány-politika-határforgalom (Forrás: Hoppe, 2002, 25)

határok borotvaélesek. A másik lehetséges szélsőséget az erőteljesen egymásba hatoló, kutatási és hatalmi elemeit tekintve gyakran nehezen szétválasztható technokratikus, illetve társadalmi *engineering* modellek alkotják. Persze ott van közöttük még a modellek egész sora, ahol a kutatás vagy a szakpolitika primátusa, illetve az üzemmódok egyértelműen nem is különböztethetőek meg. Peter Weingart (1999) valószínűleg az ide sorolható esetekre gondolt, amikor a tudomány egyidejű politizálásáról, illetve a politika szimultán tudományossá válásáról beszélt.

A szakértői lét

E ponton kikerülhetetlen, hogy a szakértői lét valamilyen osztályozásával ne próbálkozzunk, hiszen így tudjuk egyfelől e szerep technikai elemeit, másfelől a nem szakértői nyilvánosság különböző típusait megjeleníteni. Valószínűleg azonban a szakértői szerepet nem tudjuk rendezni anélkül, hogy valamilyen módon ne jelezzük, itt milyen kutatástípusok rajzolódnak ki. A 70-80-as évek tudomány-szociológiája sokat tett a szakértő-nem szakértő határ feloldására, de hát a világot mégiscsak sok tekintetben a fenti határkijelölési problémák foglalkoztatják.

Kiindulóponthoz lehet „tapasztalati alapú” szakértőkről beszélni, és akkor hangsúlyozzuk, hogy felfogásunkban a szaktudás nem függ össze diplomák birtoklásával, és hogy a szakértői közösségen belül mégiscsak létező belső határvonalakat az érintettek személyes tapasztalata jelöli ki. Ugyanakkor önmagában a tapasztalat sem tesz természetesen szakértővé. Stephen Turner (2001) ebben az értelemben öt szakértői típusról beszél (s egy részük nem feltétlenül a szaktudományból érkezik). Az első az a szakértő, akik tekintélye a társadalomban univerzális, és akik szaktudása, illetve annak hatékony alkalmazása megkérdőjelezhetetlen. A 20. században ilyenek voltak

a fizikusok. A második típusba tartozók legitimitása szűkebb, szakértelmüket egy szűkebb szakmai közönség, politikai mozgalom vagy értelmiségi szekta ismeri inkább csak el. A harmadik szakértői típus erősebben profétai beállítódású, víziói köré hívókat szervez, a társadalompolitikai szakértői világban is feltűnnek elsősorban médiaszerepekhez kötött kivételes guruk. Ott azonban ez a kategória nem igazán stabil: a gazdasági és politikai vezetőket az egyszerű „hívóknél” nehezebben lehet csak egy ügyeletes megváltóhoz odaláncolni. Turner negyedik és ötödik típusát adott szervezetek generálják. Ezek lehetnek szakértői ügynökségek, vagy PR vállalatok, esetenként magukon az államigazgatáson belül kiépülő háttérstábok. Közös jellemzőjük, hogy hitelességük attól a szervezettől származik, amelynek adatgyűjtő vagy értelmező képességét egyfajta kollektív kompetenciaként a politika a maga számára az ott dolgozó szakértőkről leválasztva jeleníti meg. E sorból bennünket a mai társadalompolitikai szakértői szerepek között elsősorban az első típus érdekel.

A döntéshozatal legitim szakértői szereplőit kétfajtképpen ítélni lehetjük meg. Először is vizsgálhatjuk, hogy milyen döntésekhez milyen típusú ismereteket és tapasztalatokat lehet és kell mozgósítani. Természetesen ezek a keretek nem egyszer s mindenkorra adottak: hullhatnak innen ki témák és emelődhetnek be mások. Eltérő képünk lehet az alkalmazás jellegéből következően azokról a területekről, amelyek felhasználásáról senkinek sincsenek kétségei, de az igen eltérő felfogások a szakértők között, amelyek eltérő iskolákból és szakmai világképekből következnek, végül is megnehezítik, hogy azok megállapodjanak, és azt közös szakértői véleményként jelenítsék meg a döntéshozatal számára. És vannak olyan megközelítések, amelyeket ha be is emelnek a szakértői munkába, az onnan származó következtetéseket csak egyfajta háttér-értelmezési segédletként,

de nem igazán választható opcióként veszik számba. Pedig e szakma szakértői elvben juthatnak valamilyen konszenzusra, és képesek arra, hogy egyetlen elfogadott álláspontot prezentáljanak. És természetesen a magyar viszonyok között különbség lesz azon szakértők között, akik elsősorban az eddigi hazai gyakorlatról rendelkeznek empirikus ismeretekkel, és ezért nagyjából inkább arra tudnak választ adni, hogy ha a politika különböző új megoldásokkal áll elő, ötleteinek mekkora lehet a megvalósulási esélye. És azok között, akik a társadalompolitikai bozótharc fogásairól a gyakorlatban kevesebbet tudnak, de ismerik a nemzetközi szakácskönyveket. S tudják, hogy az itt és most felmerülő probléma kezelésére máshol – lehet, hogy eltérő peremfeltételek mellett és egy a miénkétől eltérő fejlődésvonalba ágyazottan – de mégiscsak kidolgoztak már valamilyen módszereket. Így a következő mátrixot kapjuk (2. táblázat):

A táblázatból többek között az is következik, hogy egyes helyzetekben a gyakorlati tapasztalatokkal megfelelőképpen felszerelt nem-kutató legalább olyan szakértőnek minősül, mint az egyébként megfelelő tudományos rangjelzésű, résztémákban elmélyedt szakember. Ahogy közeledünk a tapasztalathoz mint a szakértelem kritériumához, úgy puhulnak a szakértői szerep hagyományos tudományos metszetei, s egy ponton túl a „tudomány” e területen fel is olvadhat az általános tapasztalatban. A természettudományi tudás tudományon kívüli hasznosításánál – különösen a technológiai kockázatok érzékelésénél és a környezetpolitikában

– másfél évtizede elkecseregett viták folynak a „laikusok”, vagyis az érintett, de hagyományos értelemben szakértőknek semmiképp sem minősíthető emberek tapasztalatainak értékéről. Esettanulmányok sora térképezi fel azokat a helyszíneket (például Whyne, 1996), ahol ezek – épp egészes természetészlelésükből következően egyenrangú partnerekké, vagy legalábbis fontos részkerdeésekben a szakpolitikák kialakításához is fontos beszállítókká válnak. A társadalompolitikában mindez sokkal egyértelműbb illetve magától értetődő. A közszereplők zöme rendelkezik olyan tapasztalattal, amely őket személyes pozícióiktól, illetve hatalmi lehetőségeiktől függetlenül is a szakértő partnerévé teheti. Ráadásul, itt a bizonyítási eljárás a műszaki és természettudományos területeken megfigyeltnek épp fordítottja. Míg ott a szakutód jelenléte a magától értetődő és a „laikusoké” a vitatott, s épp ezért az utóbbiak szerepvállalását kell magyarázni, a mi esetünkben az érvelés hagyományosan ezzel ellentétes. Itt a politikus szemében a köz- és médiaszereplők jelenléte a megszkott, és azok az esetek jó részében egyszerűen szervezeti pozíciókból következően minősülnek „szakértőnek”. A társadalomkutatónak kell bizonyítania, hiszen a döntési helyzet viszonylag újabb szereplője, és akiről sokan mindvégig nem hiszik el, hogy rendelkezik olyan tudással, amelyet a döntések minőségének javítására fel lehet közmegelegedésre használni. Mindazonáltal az itt bemutatott szakértői szerepek lényegében Turner első típusát bontják tovább.

A szakértői teret másképp is osztályoz-

GYAKORLAT/TERÜLET	KONSZENZUÁLIS TERÜLET	PEREMTERÜLET
GYAKORLATI TEREPISMERETEK	TAPASZTALATI MODERÁTOR	RÉSZTAPASZTALAT- MEGJELENÍTŐ
ÖTLETIMPORTŐRÖK	„KOZMOPOLITA” MODERÁTOR	SAKKUTATÓ

2. táblázat

hatjuk. Talán legegyszerűbben a jártasságot használhatjuk e célra. Három szerep látszik itt elkülöníthetőnek. Az elsőben a jártasság minimális vagy hiányzik. A szakértői szerep ideiglenes vagy a tapasztalattól független. Például szervezeti érdeket képvisel, vagy valamilyen politikai egyensúly biztosításának az előfeltétele. Egy második típust interakciós szakértőnek neveznénk. Az ide sorolhatók annyi tapasztalattal azért rendelkeznek, hogy más érdekelttel kölcsönhatásban legyenek, még akkor is, ha önmagukban kellő mélységben nem tudnak hozzájárulni a vitatott problémák megoldásához. A szakértő itt lényegében moderátor, önálló vízió nélkül is alkalmas a rész-szakértők összekapcsolására, közöttük esetleges közös pontok azonosítására. Végül ezektől a típusoktól különbözik az aktív vagy részt vevő szakértő. Ez is moderálhat, de ezen túl képes arra is, hogy lényegi pontokon saját tapasztalataira hivatkozva befolyásolja a lehetséges cselekvési változatok kimunkálását. Tagolásunk védhető, hiszen a szakértői szerep végül is az elemző és az aktor sajátos keveréke. Ebből egy másik, dinamikus szerepfelfogás következne. Itt is három pozíció különül leginkább el. Az elsőben egyfajta statikus szakértői szerepfelfogás uralkodik. A szakértő ismer valamekkora, már korábban feldolgozott és dokumentált eseményszerűséget. Ezekre már kidolgozott valamilyen típusválaszokat, és szakértői működésénél tulajdonképpen egyszerűen ebből a személyes esetarchívumból merít. Bemutatja, hogy

a felmerülő új helyzet milyen korábbi esetekre emlékeztet leginkább, és azokra milyen megoldások születtek. Következésképpen az újra is egyszerűen ebből a repertoárból kínál valamilyen „konfekciós” megoldást. Egy második szerep használja az eddig feldolgozott esetek archívumát, de nem éri be azzal, hogy egyszerűen az új vevőnek is már teljesen kimunkált és korábban is alkalmazott kész megoldásokat ajánljon. Egyszerűbb esetekben is kész arra, hogy a fellelhető policykat az új döntéshozó-megrendelő méreteihez igazítsa. Szélsőségesebb esetekben ennél is tovább megy, és a rendelkezésre álló szerepkészleteket alkotó módon keveri, válogatja össze. A végül is kidolgozott megoldások kétségtelenül nem mechanikus másolatok, s kidolgozásukhoz egyfajta kombinatorikai jártasság is kellett. Végül, van egy dinamikus és alkotó szereplehetőségünk is, amely hiszi, hogy a látszatok ellenére minden helyzet alapvetően más. Vagy az erőviszonyok különböznek, vagy egy első pillanatra hasonlóknak tűnő helyzet környezeti meghatározottsága eltérő. Következésképpen a szakértőnek ugyan rendelkeznie kell valamilyen ismerős esetkészlettel (tulajdonképpen ezt neveztük tapasztalatnak vagy jártasságnak). Azonban az új helyzet új megismerési formákat is kíván, s a szakértőtől radikálisan új ismeretek felépítését is megkívánhatja. E két metszet a jártasság és az aktivitás két alapmetszete lehet egy újabb osztályozási sémának. Az egyes változatok attraktivitását a közép-európai

AKTIVITÁS/JÁRTASSÁG	NEM SZAKÉRTŐ	MODERÁTOR	TUDÁSGENERÁLÓ
kész megoldások	**	**	***
illesztett, kírártott megoldások	*	***	**
új tudás előállítása	*	(*)**	*

Intenzitás: *** – igen attraktív ** – attraktív * – nem vagy alig attraktív

3. táblázat

posztszocializmus politikusai számára külön jelöljük (3. táblázat).

Természetesen mindkét metszetben ideáltípusokról van inkább szó, és mint minden ilyen esetben, problémát okozhatnak a határesetek. Előbukkanhatnak maximalisták mind a kutatók, mind a szakpolitikusok között. Igen gyakran a felek kölcsönösen lenézik egymást. A társadalomkutató, mert valamilyen rész kérdések szakértője, és bizonyos gyakorlatra tett korábban szert racionalitás modellek használatában, úgy gondolja, a módszertan és a logika az igazán meghatározó az adott kérdés kezelésénél. Azzal meg kellő szinten mintha csak ő rendelkezne. S mert a helyzetek amúgy is gyorsan változnak, kezelésük módszertana mintha mégiscsak állandóbbnak tűnne. A politikus lehet, hogy nála, a társadalomkutatónál jobban ismeri a konkrét esetet, annak szereplőit és előtörténetét. Azonban ez amúgy érdektelen, gyorsan avuló tudás. Míg vele szemben a típusmegoldás módok ismerete állandóbbnak tűnik, tehát a társadalomkutató hangsúlyos jelenléte kínálhatja az igazi megoldást.

E felfogással szemben legalább ilyen elterjedt a döntéshozók és a szakpolitikusok körében egy ellentétes álláspont. Ez a problémák kezelésének magát a jelenség komplexitásának megragadásában látja, s úgy hiszi, hogy e vonatkozásban míg a gyakorlat a kérdést a maga teljességében észleli és próbálja megragadni, addig a szakkutató elvész a részletekben. Ezeket talán a politikusnál is alaposabban ismeri, de mert nem látja az erdőt, a fa szöveveire vonatkozó ismereteivel bár kikerülhetetlen, de mellékszereplő marad.

Mindebből következően igazán kiegyenlített vagy szimmetrikus kapcsolatok az esetek többségében itt nehezen képzelhetők el. De számos példa bizonyítja, hogy akár viszonylag hosszabb időre is biztosítani lehet e két szempontrendszer között valamilyen majdnem egyensúlyi állapotot. Ez időnként meg-

bomlik, majd visszaáll, ha a felek egyébként másképp, de mégis valamilyen partner létezésében érdekeltek. Ha egy döntés alapcélját valamilyen helyzeti kockázat csökkentésében ragadnánk meg, akkor a szakértők dolgát a szakpolitikusok tapasztalatának aktív használata a cselekvési változatok kidolgozásánál csak megkönnyítheti. Együtt könnyebben tudják csökkenteni a döntés feltehető kockázatait, mint ahogyan arra külön-külön akár melyikük is képes lenne. Mindebből következően a hagyományos szakértői felfogással szemben nem az önmagában új tudást generáló, hanem inkább a moderátor típusú szerep tűnik a leghatékonyabbnak. Hiszen abban a szakértő képes arra, hogy a szaktudományból építkező modellekbe a gyakorlati oldalról érkező tapasztalatokat is betagozza. Ily módon egyfajta integráló, több lépésben közelítő interakciós szakértés válhat kiemelten hasznossá. Természetesen elég lesz, ha csak a felvonultatott szakértők (és politikusok) egy része képes az interaktív működésre. E moderálni kész csoportra a többiekénél összetettebb feladatok hárulnának. Ha ilyen interakció-képes szakértővel rendelkezünk is, önmagában a sikerhez ez azért mégsem lesz elegendő. A kevésbé interaktív csoportokban is fel kell építeni olyan kommunikátorokat, akik e közvetítők partnereivé válhatnak. Ezeknek a hálózatoknak egyértelműen a bizalom lehet az alapja. Az pedig a magyarországihoz hasonló nagyságú társadalompolitikai elitekben jelentős mértékben a közös múltból, a megelőző együttes problémamegoldásból származik. Miután az ilyen egymást hosszabb ideje ismerő, lényegében egy egész generáció szakmai élettartamára összeálló csapatokban nagymértékben a szervezeti tanulás első szakasza, a sajtóságos gyerekszobák élménye meghatározó, a bizalom alapformái is innen vezethetők leginkább le. Emellett a polarizált politikai rendszer is számos társadalmi kérdés kezelésénél szinte automatikusan kijelöli, melyik döntéshozói csoport,

mely szakértőket hajlandó elfogadni és melyeket nem. Az igazi kérdés itt tulajdonképpen az lesz, hogy mily módon teremthető meg a bizalom e két kapcsolati formán kívül. Azt ugyanis nem hisszük, hogy a mi politikai kultúránkban az ifjúkori és pártkötődéseket számos esetben felül lehet írni. Azt azonban igen, hogy ezeket körbe lehet venni másilyen bizalmi kapcsolatokkal, és végül is, elvileg, hibrid bizalmi rendszereket azért a szakértők és a politikusok között szinte valamennyi kérdésben ki lehet építeni.

Egyes esetekben a szaktudás átemelhető egyik területről a másikra. A nagy projektek irányításában vagy több részterület áttekin-tésében is gyakorlott szakértő ilyesmiben újabb tanácsadói feladataitól függetlenül is járatos. Úgy tűnik, hogy itt ismét az interakciós tapasztalat lesz meghatározó. Egyfelől itt mozgósítani lehet korábbi „fordítási tapasztalatokat” a problémák között, és ami ugyanilyen fontos, a szaktudományon túli komplexitásokat is kezelni kell. A legfontosabb megoldatlan kérdés itt valószínűleg a hozzáértési küszöbök meghatározása lehet. Ha valaki csak a szűkebben vett szakterületén akar tanácsot adni, akkor az esetek jó részében olyan ritkán tudnak csak hozzá fordulni (hiszen maguk a megoldandó esetek is ritkán bukkannak elő), hogy nem érdemes őket állandóbb testületekbe integrálni. E nélkül pedig gyakran nem jön létre az a személyes ismeretség, nem alakul ki az a megszokás a politikus és a szakértő között, amely az egész rendszer működéséhez szükséges bizalom előfeltétele lesz. De mindettől függetlenül, ha a szakértői megnyilvánulás így esetszerű és ritka marad, akkor a szakértő nem gyakorolhatja be azokat a problémakezelési és kommunikációs fogásokat, amelyek nélkül munkáját igazán el sem tudja végezni. Másfelől (és a hazai társadalompolitikai szakértők jó része ebbe a csapdába ismételtelen s szinte folyamatosan beleesik), az elvállalt szerep logikájából következően igen gyakran kell

számára is új kérdésben nyilatkoznia. Ezek a fent már leírt helyzetek inkább egy új probléma társadalomtudományi kezelésmódját mint konkrét ismereteket hivatottak a politikusnak itt bemutatni. A tapasztalat transzferje új elemzendő helyzetekre válik központi elemmé. Természetesen az áttemelés, újraértelmezés gyakran sikeresebb, ha a szakértő csoportban, más kollégáival együtt kerül szembe számára új ismeretek kezelésével, mintha azt a döntéshozóval lényegében négy szemközti kellene megtennie. Az első esetben az esetleges szakértői testületek más tagjai egymástól tanulnak, egymás korábbi tapasztalataira reflektálnak, és bizonyos értelemben egy ilyen közös tanulási folyamatnak az eredménye is megbízhatóbb lehet, mintha annak gondolati pályáját egyetlen szakértőnek különösebb háttér nélkül kellene ki-munkálnia. Ha a szakértők „raktáról” dolgoznak, vagyis szerepük egyszerűen saját diszciplínájuk, sőt azon belül is részterületük felismeréseinek felmutatásában vagy értelmezésében merül ki, akkor nem sokat várhatunk az esetleges egyeztetésektől. A politikus persze elvárná ilyesmit, de az egyes tudáscsomagok igazán mégsem kezdtek mozogni úgy, hogy közöttük valamilyen fordító-értelmezési munka elindulhasson. Közös, vagy legalábbis a csoport többségében elfogadott álláspontot csak a közös interpretációs munkától lehet vámi. Arra meg a kutató-szakértő igazán csak akkor vállalkozik, ha a vizsgált helyzet vagy annak valamilyen paraméterei korábbi ismeretei szerint biztosan nem értelmezhetőek. Számos esetben hasonló helyzetekre ismert s máshol használt többségi álláspontok megjelenítése segíthet akkor is, ha egyébként az adott kérdéssel kapcsolatban a szélesebb szakmai közvélemény megosztott. Általában gyakorlati megfontolásokból hasznos lehet, ha a megosztott és felfogásait tekintve esetleg szemben álló szakértőket megismertetik hasonló problémák máshol kialakított közös megoldási sémáival is.

Ha a döntéshozatal menetét fázisokra bontjuk, úgy a szakértői szerepek is szakaszonként feltűnően eltérőek lesznek. Ha például megkíséreljük a munkát egy politikai érdekközpontú és egy technikai, eszközközpontú szakaszra bontani, akkor a szakértőtől nyilvánvalóan mást várunk az egyikben és a másikban. Az elsőben a politika valóban élesen látható, és szervezen beépül a „tudományos” döntésbe is. A technikai fázisban is jelen van persze a politika, de csak valamilyen sajátságos háttérváltozóként, rejtett értelmezési keretként. A politikai fázisban a döntésre jogosultak egyértelműen érdekeik mentén kerülnek felkérésre, illetve nyilvánulnak egyáltalán meg. A technikai blokkban inkább szakmai megfontolások, a hozzáértés elfogadottsága válik meghatározóvá. Az érdekeltek a politikai fázisban véleményüket többnyire valamilyen szervezett, sőt formalizált csatornákon keresztül mutathatják fel. Ezzel szemben a technikai szakaszban a megjelenítés alapja az akció. Végül a politikai szakaszban az érdekelt csoportok megjeleníthetik magukat képviselőiken keresztül, míg a technikai fázisban az értéket már nem lehet a korábbi módon delegálni.

A szakértés demokratizálása

A demokrácia és a tudáskezelés logikájának viszonyáról sokan sokat írtak. Vagy mégsem? S azt is érdemes lenne tisztázni, milyen a kapcsolat a demokratizálási probléma és az elemzőket az utóbbi években különösen erősen foglalkoztató *governance* (együttes kormányzás) kérdése között. Ha a demokrácia leegyszerűsítve a többségi szavazásra épülő döntéshozatal, a tudományos szakértésen pedig a kizárólag a szakmaiközösség minőségellenőrzésével történő ismeret-előállítás és alkalmazást értenénk, akkor a logikák különbözősége nyilvánvaló (Liberatore – Funtowicz, 2003). Ha azonban a részvétel különböző formáit is a modellekbe emeljük, és a döntéshozatal részelemeit is transzparenssé tesszük, már

másmilyen következtetésre juthatunk. Egyrészt a döntések szerkezetének ismeretében nyilvánvalóan világosabban látjuk a szakértés helyét is. Másrészt a policyk eredményeinek vizsgálatával (végül is legitim kérdés, hogy a folyamatokból az következett, amit akartunk, vagy valami egészen más) a szabályozás egészéről is többet tudunk meg. Egyfelől a szakértés demokratizálásával sok minden kiderül arról, hogyan állnak össze az egyes társadalmi programok, másfelől pedig a demokrácia szakszerűbbé tevésével, tudással telítésével a demokratikus intézmények és a polgárok egymással szembeni alkupozióit is javítjuk. S így talán a társadalom valós igényei is pontosabban megfogalmazhatóakká válhatnak. A nyilvánosságot a tudományos felismerésekről lehet marketingfelfogásban informálni, és lehet olyan vitákat generálni, amelyekben nem hallgatjuk el az új tudással kapcsolatos bizonytalanságokat. Ebben az utolsó esetben épp a nyilvánosság segíthet a tudás megbízhatóságának emelésében (Nowotny, 2003). Az ilyen helyzetekre kiépíthető „plurális keresztellenőrzés” (Funtowicz–Ravetz, 1992) a felhasználható tudás minőségét is javíthatja. Temészetesen a politikások többsége így is az általa már korábban megfogalmazott problémáisorok meg(fel)oldására keres „megbízható” tudást, és nem örül azon kísérleteknek, amelyek elvben pontosabb, de céljai szempontjából nehezebben elfogadható vagy értelmezhető tudást generálnának. Vannak, akik eközben a szakértés előtérbe kerüléséből a nyilvánosságban a politikával kapcsolatos szkepszist, a közönség elidegenedtségének növelését látják erősödni (úgymond, a laikus számára az egész dolog túlságosan szakszerűvé, s így érdektelenné is válik) (Rayner, 2003). Mi a modell ilyen megközelítésével sem értenénk egyet. De ettől függetlenül az 1989 utáni Kelet- és Közép-Európában nem ismertünk példát arra, hogy a vitathatatlanul növekvő szkepszis épp a társadalomtudományi szakértés megjelenésével lett volna összekapcsolható.

Lényegesen kiegészítheti policy-felfogásunkat az együttes kormányzás (governance) koncepció bevezetése. Végeredményben a hagyományos, lineáris policy modell helyett – amelyben a döntéshozó politikus és a szakértő lesznek a főszereplők – itt a különböző érdekeket megjelenítő szereplők a folyamat társalkotóivá válnak. Mindez nemcsak az akaratképzésben, hanem a tudásszükségletek pluralizálódásában is megjelenik. Végül is egy tudásalapú társadalomban a tudás a gazdasági fejlődés feltételeinek biztosításában és a társadalmi csoportok kooperatív vetélkedésében is meghatározó lehet. A szükségszerű együttműködésben valami „tudáspolitikai” (Hilgartner, 2000) is megjelenhet. Az egymással vetélkedő és/vagy összeolvadó tudásfajták között a hagyományos szakértői tudás mellett különböző csoportok tapasztalati tudása és különböző fóbái is előbukkanhatnak. A társadalomtudományi tudás itt nyilvánvalóan a döntéseknek így csak egyik, s sokszor nem is legfontosabb forrása lesz. Természetesen, megkülönböztetni a szakértői konzultációt az érintett csoportok érdekérvényesítő érvelésétől gyakran nem is olyan könnyű. A dolgot nem teszi egyszerűbbé, hogy egy időben jelentkeznek technikák, amelyek a részvételt a politika menedzsmentkénti hatékonyságjavítására használják, és mások, amelyek számára a társadalmi részvétel első sorban az egyes csoportok alkupozícióinak, érdekérvényesítési képességeinek javítására szolgál. Az első esetben a részvétel végső soron a sikeres politika hatalmi töltését, a másodikban a különböző társadalmi csoportok hatalomérvényesítési lehetőségeit erősíti.

Együttműködési modellek

A kutatás, a szakértés és a politika közötti kölcsönhatásokat néhány nagy modelltal rendezve lehet összefoglalóan vizsgálni. Angela Liberatore és Silvio Funtowicz (2003) ezeket a tudásáramlás hierarchikus rendje

szerint osztályozzák. A „klasszikus modern” változatban felkínált adatok „tudományosságát”, érvényességét senki sem kérdőjelezi meg, és az is magától értetődő, hogy a döntéseknek ezekre kell épülniük. A szakértő feladata így viszonylag egyszerű; a tudomány médiumának kell lennie. Egyedüli feladata, hogy a politikusnak elmondja (ha kell, „szemébe mondja”) az „igazságot”. Az elővigyázatossági modell ezzel szemben elismeri a különböző tudástípusokba – a tudományost is ideértve – beépülő bizonytalanságokat. Úgy véli, hogy valamennyi tudás bizonyos mértékig bizonytalan – csak más vonatkozásban és másmilyen skálák mentén. S tulajdonképpen a művészet itt, ezeknek a bizonytalanságoknak az olyan együttes kezelésében lenne, amelynek eredményeként az adott helyzetre vonatkozó tudás rendszere legalább egy kicsit kevésbé bizonytalan, mint ahogy az a részbizonytalanságokból következne. Ehhez természetesen a tudományos tudás megjelenítőinek is kell valamikora érzékenységgel rendelkezniük más tudásfajták kezelésére, a döntésbe építésére. Létezik egy demarkációs modell, amely a döntéshozatalt a demokratikus intézmények felelősségeként határozza meg, s amelyben így a politikusok a köznek természetesen elszámoltathatóak, magát a tudományt nem kezeli a nyilvánosság részeként. A kutatás-szakértés egyszerűen egy olyan külső szféra lesz, ahonnan a politika valami számára szükségset beszerez. Mindebből következően, míg a politika nyilvános társadalmi ellenőrzése magától értetődő, a kutatás-szakértésé nem. A szférák ehhez szükséges szétválasztása nem problémamentes, de megoldható. A „keretberendező” modell a társadalomtudományi szakértés értelmezésére különösen alkalmasnak tűnhet. Itt arra figyelhetünk, ahogy a különböző érdekelt csoportok sajátos értelmezési keretekbe rendezik a kutatásból felkínált adatokat és állításokat. A „szaktudományi tényeket” itt

a társadalmi erőter szűri és értelmezi. Mindezekkel szemben felrajzolható egy „bővített részvételi” modell, amelyben a tudományos tudás meghatározó, de nem kizárólagos, az emberek technológiák használói, és ezen keresztül bizonyos mértékig alakítói is. Az ő laikus tudásuk is így része lesz a döntéshozatalnak. A technológiai területekre vagy olyan kockázatok kezelésénél, amelyeket hagyományosan műszaki-természettudományi megfontolásokra hivatkozva kezeltek, ez a megközelítés lehet, hogy újdonság. A társadalompolitikai szakértés területén azonban mindig is magától értetődő volt. Természetesen a modellek részben át is fedik egymást, és valamilyen kontinuumokba is rendezhetőek. Például a tudás monopolista felfogásai mentén, ahol lesznek modellek, amelyek egyes csoportokat a tudás meghatározó hordozóiként kezelik (legyenek azok a kutatók vagy az érdekcsoportok), mások azonban elismerik, hogy különböző csoportok – ha eltérő formákban és intenzitással – de egyidejűleg is birtokosai lehetnek valamilyen tudásnak. S ha elfogadjuk, hogy a kutatás eredményeit nem zárhatjuk el a nyilvánosságtól, azok abban megjelennek, hatni fognak, következőképpen a társadalomkutatásban valószínűleg a leginkább „tudományon belüli” munkaszakaszokban is gondolni kell a társadalmilag védhető tudás sajátos problémáira. Természetesen az itt jelentkező elitista („csak a tudomány számít”) és relativista („a tudomány csak egy a számba vehető tudásfajtákból, és semmivel sem ér többet, mint azok”) felfogások között kirajzolódik

valamilyen játéktér. Hiszen a szakértői tudást nem egyszerűen csak megjeljük valamilyen elegáns kis csomagban kirakva a laboratóriumok ablakában, hanem ahhoz nyilvános vitában, egymással vetélkedő felfogások ütköztetésénél, tulajdonképpen sajátos árveréseken juthatunk csak hozzá. A szakértés akkor legitim, amikor elismerhető, honnan származnak az általa közvetített tudástartalmak, beépítette magába a lehetséges kritikai észrevételeket, és számon kérhetőek rajta bizonyos jól követhető kompromisszumok is. Az ilyen szakértéstől elsősorban nem azt várhatjuk, hogy önmagában csökkenti valamilyen társadalmi konfliktus valószínűségét, hanem hogy a konfliktust átvilágítja, annak alkotóelemeit meggyőzően bemutatja. E szempontból alapvetőnek tűnik, hogy magát a tudományos tudás előállítását ki és hogyan ellenőrzi. Egy új tudáspolitikában az ös-szefüggésben nemcsak a politikai célok és gazdasági érdekek, hanem a tudástermelés normáit, értékeit és az azokat körülvevő világképeket is majd befolyásolni akarja. Végül is úgy tűnik, hogy az adatszolgáltatástól függetlenül a társadalomkutatás legfontosabb szerepeleme a policy folyamatban a problémák meghatározása és az arról folyó viták intellektuális kereteinek kijelölése lesz. Ez felfogható egyfajta brókerszerepként is. Sőt, a brókermodell tudatosítása a szakértői szerep mozgásterének kijelöléséhez is új impulzusokat adhat.

Kulcsszavak: *tudománypolitika, szakértő, társadalomkutatás*

IRODALOM

- Fischer, Frank (2003): *Reframing Public Policy; Discursive Politics and Deliberative Practices*. Oxford University Press, New York
- Funtowicz, Silvio O. – Ravetz, Jerome R. (1992): Three Types of Risk Assessment and the Emergence of Post-normal Science. In: Krinsky, Sheldon – Golding, Dominic (eds.): *Social Theories of Risk*. Praeger, London
- Gieryn, Thomas F. (1995): Boundaries of Science. In: Jasanoff, Sheila et al.: (eds.) *Handbook of Science*

- and Technology Studies*. Sage, London
- Gieryn, Thomas F. (1995): *Cultural Boundaries of Science: Credibility on the Line*. Chicago University Press, Chicago–London
- Glover, David (1999): *Policy Researchs and Policy Makers: Never the Twain Shall Meet?* International Development Research Centre, Ottawa
- Hajer, Maarten A (1993): Discourse Coalitions and the Institutionalisation of Practice: The Case of Acid Rain in Great Britain. In: Fischer, Frank – Forester, John

- (eds.): *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*. Duke University Press, London
- Hajer Maarten A (2003): A Frame in the Fields: Policymaking and the Reinvention of Politics. In: Hajer, Maarten A – Wagenaar, Hendrik (eds.): *Deliberative Policy Analysis. Understanding Governance in the Network Society*. Cambridge University Press, Cambridge, 88–110.
- Hallfman, Willem (2003): *Boundaries of Regulatory Science: Eco/Toxicology and Aquatic Hazards of Chemicals in the US, England, and the Netherlands, 1970-1995*. Amsterdam University Press
- Hilgartner, Stephen (2000): *Science on Stage – Expert Advice as Public Drama*. Stanford University Press, Stanford
- Hoppe, Robert (2002): *Rethinking the Puzzles of the Science-policy Nexus: Boundary Traffic, Boundary Work and the Mutual Transgression between STS and Policy Studies. Paper Prepared for the EASST 2002 Conference, Responsibility under Uncertainty*. York, 31 July–3 August, 2002.
- Liberatore, Angela – Funtowicz, Silvio (2003): Democratizing Expertise, Expertising Democracy- What Does This Mean, and Why Bother? *Science and Public Policy*. 30, 3, June, 146–150.
- Merton, Robert [1942] (1996): The Ethos of Science. In: Sztompka, Piotr (ed.) *On Social Structure and Sciences*. The University of Chicago Press, Chicago
- Nowotny, Helga (2003): Democratizing Expertise and Socially Robust Knowledge. *Science and Public Policy*. 30, 3, June, 131–156.
- Rayner, Steve (2003): Democracy in the Age of Assessment: Reflections on the Roles of Expertise and Democracy in Public Sector Decision Making. *Science and Public Policy*. 30, 3, June, 163–170.
- Rein, Donald A. – Schön, Martin (1994): *Frame Reflection: Toward the Resolution of Intractable Policy Controversies*. Basic Books, New York
- Rein, Donald A. – Schön, Martin (1991): Frame-reflective Policy Discourse. In: Wagner, Peter et al.: *Social Sciences and Modern States: National Experiences and Theoretical Crossroads*. Cambridge University Press, Cambridge, 262–289.
- Scholten, Peter (2003): *Science, Politics and Immigration Policy in the Netherlands*. Draft Research Proposal, Rotterdam
- Turner, Stephen (2001): What is the Problem with Experts? *Social Studies of Science*. 31, 1, February
- Weingart, Peter (1999): Scientific Expertise and Political Accountability: Paradoxes of Science in Politics. *Science and Public Policy*. 26, 3, 151–162.
- Wynne, Brian (1996): May the Sheep Safely Graze? A Reflexive View of the Expert-Lay Knowledge Divide. In: Lash, Scott – Szerszynski, B. – Wynne, B. (eds.), *Risk, Environment & Modernity: Towards a New Ecology*. Sage, London, 44–83.

